

Frits Boterman: *Cultuur als macht. Cultuurgeschiedenis van Duitsland 1800-heden*. Utrecht: De Arbeiderspers 2013. 1069 p., € 59,95

Cultuur en macht hebben in Duitsland, een land met verlate natievorming, altijd op gespannen voet gestaan. Lange tijd heerste de opvatting dat *Geist* en *Macht* geen uitstaans met elkaar hadden. Kunstenaars, intellectuelen en het *Bildungsbürgertum* zouden zich hebben teruggetrokken in een ivoren toren, terwijl politici van allerlei slag rustig aan *Realpolitik* deden en de belangen van andere bevolkingsgroepen behartigden. Al in zijn oratie als hoogleraar Duitse geschiedenis in Groningen (2003) heeft Frits Boterman de opvatting van de *unpolitische* Duitser bestreden en gewezen op de belangrijke invloed van denkers en dichters op de ontwikkeling van Duitsland. In zijn *Moderne geschiedenis van Duitsland, 1800 tot heden* (2^e herziene uitgave 2005) kon hij uiteraard nog te weinig licht werpen op dat nauwe verband. Met dit 'magnum opus' (zonder noten en register 880 bladzijden dik) haalt hij de schade ruimschoots in.

Na een begripsdefiniërende inleiding bespreekt hij eerst de culturele revolutie in Duitsland (1770-1830) met het idealisme van Kant, Goethe en Schiller en hun reactie op de Franse revolutie, de staatsidee bij Hegel en Fichte en de rol van zelfontplooiing bij de romantici. De noodzaak tot politieke actie wordt duidelijk in de Vormärz en de revolutie van 1848/1849 met spilfiguren als Marx, Büchner en Heine. Het fin de siècle in Duitsland toonde vooral de ambivalentie van de moderniteit: een botsing tussen vooruitgangsgeloof en angst voor het verval van conservatieve waarden. Secularisering en uiteenlopende visies op de sociale kwestie zorgden voor desintegratie. De Eerste Wereldoorlog bracht een ongekende opflakking van het nationalisme mee, waar dichters en kunstenaars aanvankelijk een enthousiast aandeel in hadden. Geest kwam in dienst van de macht. De broedertwist tussen Thomas en Heinrich Mann, waarin spirituele 'cultuur' tegenover oppervlakkige 'civilisatie' werden gepolariseerd, preludeerde op de driedubbele crisis van de Weimarrepubliek: de falende democratie, de economische malaise en de moderniteitscrisis. In dit uitgebreide hoofdstuk bekritiseert de auteur de wereldvreemde, ondemocratische intellectuelen van rechts én van links, hun 'elitaire zelfoverschatting en zelfopgelegde profetenrol' die fnuikend waren voor de pluralistische democratie. Tijdens het Derde Rijk sloot de cultuur een faustiaans pact, uit verlangen naar een 'apolitieke politiek'. De politiek zelf werd onder Hitlers dictatuur geësthetiseerd.

De eerste naoorlogse jaren, met hun discussie over de schuldvraag, ziet de auteur als de incubatietijd voor de latere democratisering van West-Duitsland en tegelijk voor de opbouw van de socialistische samenleving van de DDR. De culturele revolutie van de jaren zestig en

zeventig interpreteert hij voor een deel als een generatieconflict, waarbij uiteindelijk de confrontatie werd aangegaan over het verdrongen naziverleden. Uiteraard krijgen hier de kritische filosofen van de Frankfurter Schule en (de reacties van de intellectuelen op) het linkse terrorisme ruime aandacht. De DDR, waar cultuur in dienst stond van het socialisme, wordt in een afzonderlijk hoofdstuk behandeld, dat uitloopt in de vredes-, milieu-, vrouwen- en mensenrechtenbeweging. De vreedzame revolutie van 1989/1990 brachten, ondanks grote meningsverschillen, het natiebegrip en de democratische verworvenheden dichter bij elkaar. In een vrij voorzichtige slotbeschouwing wijst Boterman op het nieuwe, gelouterde Duitse zelfbewustzijn en een andere functie van de cultuur: 'niet meer een verleiding om politieke kwesties op te lossen zoals het zo'n lange tijd in de Duitse geschiedenis het geval is geweest'.

De titel van dit boek klopt beter dan de ondertitel. *Cultuur als macht* is vooral een intellectuele geschiedenis van Duitsland in de laatste twee eeuwen, met een focus op filosofen, politieke denkers, schrijvers en ook historici. Zij speelden inderdaad een grote rol in de politiek, zelfs als ze er zich schijnbaar niet mee inlieten. Cultuur was bij een deel van hen een substituut voor politiek; bij weinigen groeide de *Gesinnungsethik* (het strak ideologische stelling nemen tegenover de maatschappij) uit tot meer *Verantwortungsethik* (een meer pragmatisch engagement in de samenleving). Het uiteenlopen van theorie en praktijk verklaart zeker de grote radicaliteit in het Duitse politieke en culturele denken. Boterman kan bogen op een enorme belezenheid in de secundaire literatuur, wijst op soms verrassende continuïteiten – bijvoorbeeld van het revolutionair-conservatieve radicalisme in de Weimarrepubliek en uiterst links in de jaren 1960 of de rode draad van antisemitisme en eugenetica. Hij heeft oog voor overeenkomsten en verschillen en schrijft bijzonder genuanceerd.

Toch is het evenwicht tussen ideeën-, politiek-maatschappelijke en cultuurgeschiedenis in enge zin zoek. Het cultureel-artistieke werk waarbij de visie van de beeldend kunstenaar, filmmaker of schrijver niet zozeer expliciet tot uiting komt als wel in de vorm- en stofkeuze krijgt te weinig aandacht. Uiteraard kon de auteur geen volledigheid nastreven. Sommige belangrijke figuren worden gemarginaliseerd. Gerhard Richter wordt alleen even vermeld, ten onrechte in de context van de *Neue Wilden*. Zelfs Joseph Beuys en Jörg Immendorff, bij uitstek maatschappijkritische kunstenaars, krijgen slechts een naamsvermelding. Sommige beweringen zijn op een overheersende maar daarom nog niet correcte visie in de bestaande literatuur gebaseerd. Zo waren de schrijvers Heinrich Böll en Günter Grass niet de eersten om het naziverleden te verwerken; dat deden al in de eerste helft van de jaren vijftig de romans van Wolfgang Koeppen. Slordig ten slotte is de wijze waarop met het Duits wordt

omgesprongen: genus- en naamvalsuitgangen verdwijnen ('Ein Stadt sucht ein Mörder'), woorden worden foutief gespeld of verbasterd ('der überfordete Liberalismus'). De ruime opzet van dit veeleisende en leerrijke werk verdient echter bewondering.

Erik de Smedt